

چشمه علی دامغان

پس از تهیه مطالب و تصاویر مربوط به قلمه های «گردکوه» و «مهرنگار» دامغان به امر حضرت استاد یغمائی مأمور شدم که از «چشمه علی» دامغان نیز عکس ها و مطالبی تهیه نمایم . پس از مدتها این امر اجرا شد و امید است که مورد قبول واقع گردد و برای خوانندگان گرامی مجله محبوب «یغما» مفید فایده باشد .
رحمت الله نجاتی

قسمتی از سلسله جبال عظیم البرز در سراسر مناطق شمالی دامغان ، سدی بین این شهرستان و استان مازندران ایجاد نموده و با چشمه سارهایی که از شکاف بعضی از رشته های آن جاریست ، به هوای مناطق مذکور طراوت و لطف خاصی بخشیده است . از جمله بهترین و با صفاترین این مناطق ناحیه ایست که آب مشهور و خوشگوار «چشمه علی» در آن جریان دارد . چشمه علی که درسی کیلومتری شمال دامغان واقعست ، آبش در حدود ۱۳۶ سهم است (هر سهم ۶ خروار بذرافشان دارد) که پس از مجزاشدن هفت سهم و سه ربع سهم برای مشروب شدن : «آستانه» ، «آهوانو» ، و مزارع : «بابا حافظ» و «علم شیر» بقیه آن در «آب بخشان» (محلی در دو کیلومتری شهر دامغان) به سه قسمت تقسیم میشود که دو بخش بطرف آبادی های پیرامون شهر مثل : «برم» ، «گر» ، «مایان» ، «وامرزان» و مزارع اطراف آن و بهره دیگر به جانب شهر جاری و بوسیله نهرهای متعدد به نقاط مختلف تقسیم میشود .

تقسیم آب این چشمه بصورت فوق الذکر سابقه ممتد تاریخی دارد و باید گفته شود که در گذشته ترتیب «فنی» بسیار بهتری داشته است ، زیرا جهانگردانی که در قرون گذشته از دامغان دیدن کرده اند ، در باره تقسیم آب این چشمه در سفرنامه های خود مطالب جالبی نوشته اند .

در فصل زمستان بواسطه بارندگی ، آب چشمه مذکور و همچنین سیلابهایی که از شاه کوه ، گرگان سرچشمه گرفته بدان می پیوندد ، بلا استفاده مانده به هدر میرود که برای جلوگیری از این امر مسئولین مربوطه ساختمان سدی را در ناحیه «لب رود» وعده داده اند که اگر این وعده بمرحله عمل درآید ، با قرار گرفتن زمینهای بایر بزیر کشت مردم کشاورز دامغان زندگی تازه ای را از سر خواهند گرفت .

چشمه علی محلی است بسیار فرح انگیز و باصفا بحدی که مورد توجه فرمانروایان و سلاطین نیز قرار گرفته و از قدیمترین زمان تاریخی محل اردو و تفرجگاه آنان بوده است . از سلاطین ایرانی پادشاهان قاجار بیش از دیگران به چشمه علی توجه داشته اند « آقا محمد خان» و مخصوصاً «فتحعلیشاه» (که محل تولدش نیز در ۱۸ شوال ۱۱۸۵ قمری در شهر دامغان بوده است) ، آیین و عمارات مهم وزیباتی در چشمه علی ساخته اند و در مواقع مخصوصی آنجا اقامت داشته اند . « ناصرالدین شاه » نیز بسال ۱۲۸۳ هجری در راه سفر خود به خراسان چند روزی در چشمه علی اقامت نموده که مردم دامغان وقایع جالبی از آن ایام نقل میکنند که از ذکر آن خود داری میشود .

چشمه‌علی در حال حاضر نیز از تفرجگاه‌های مورد توجه است و نه تنها مردم دامغان بلکه اهالی شهرستان‌های مجاور نیز در ایام تابستان برای اقامت چند روزه و استفاده از آب و هوای آن بدانجا می‌روند .

راه چشمه‌علی از هرسوی کوهستانی و صعب‌العبور است ولی اخیراً وزارت و آبادانی و مسکن، ساختمان یک رشته راه از دامغان به قریهٔ «کلاته» راکه چشمه‌علی نیز در مسیر آن قرار گرفته ، شروع نموده که در شرف پایان است . این راه دارای پلهای مهم و محکم و متعدد میباشد و ای‌کاش مسئولین امر یک باره کار میکردند که این راه تا شهرستان «گرگان» ادامه می‌یافت و کاریکسره می‌شد زیرا فاصلهٔ دامغان تا گرگان فقط صد کیلو متر است و ساختمان چنین راهی در رونق اقتصادی این منطقه تأثیر بسزایی دارد .

همانطور که ذکر شد آقا محمدخان و فتح‌علیشاه قاجار در چشمه‌علی ابنیه‌ای ساخته‌اند متأسفانه بیشتر این بناها بواسطهٔ کمی استحکام و بر اثر وقوع زلزله و بعضی سوانح طبیعی دیگر و ضمناً بی‌توجهی مردم بکلی منهدم و نابود گردیده و بناهایی که فعلاً باقیمانده و در شرف ویرانی و نابودی میباشد ، بدین قرار است :

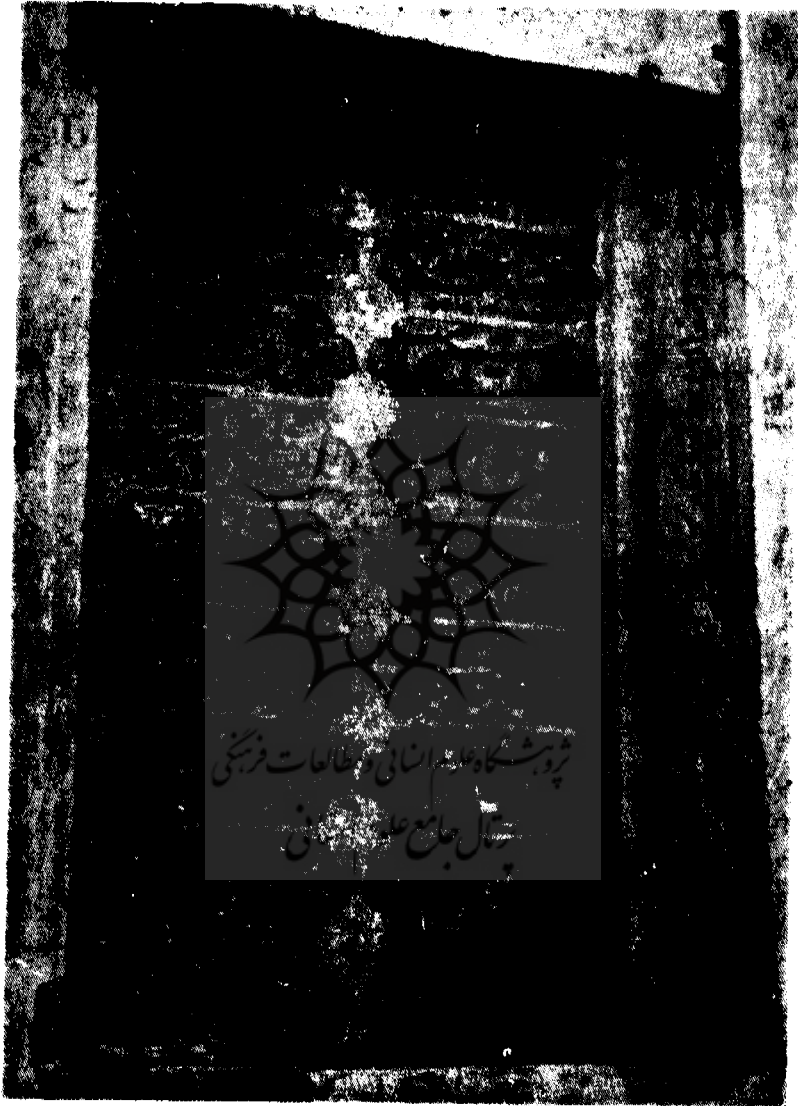
۱ - قصر فتح‌علیشاه که در وسط دریاچهٔ چشمه‌علی بنا گردیده و آب از چهار طرف آنرا احاطه نموده است . این ساختمان که دوست متر زیر بنا است ، شامل دو طبقه میباشد و

از آجر ساخته شده و در قسمت پائین آن تا ارتفاع يك متر سنگ هائی كه بشکل مستطیل تراشیده شده بكار برده اند . این ساختمان در قسمت شمال و جنوب ایوان و در قسمت شرق و غرب در ورودی دارد و دارای اتاقها و غرفه های متعدد میباشد . زیباترین قسمت این قصر نمای شمالی آن است كه تالاری در وسط با دهنة هشت متر و دو ستون از چوب كه بسیار زیبا تراشیده اند و دو ایوان در طرفین كه دهنة هريك دو متر و نیم است كه طبقه دوم نیز همین شكل را دارد . كلیة قسمت های داخلی این قصر سپید كاری با كچ بری های بسیار ساده بوده است كه حالیة مردم با نوشتن یاد كاری و مطالب و جملات دیگر همه قسمت ها را سیاه كاری كرده اند . وقف نامه بنا در نه سطر در طرف مشرق و تاریخ منظوم در طرف مغرب تالار بر روی دو سنگ «مرمر» كه طول هريك نود و پنج سانتی متر و عرض آن ها پنججاه و پنج سانتی متر است ، به خط « نستعلیق » نبشته شده بدین شرح :

« در حینیکه رایات ظفر آیات نصرت علامات پادشاه عدالت پناه و شاهنشاه گسردون بارگاه ، قهرمان الماء والطين ، ظل الله فی الارضین ، المؤید بتأییدات الملك الجبار ، ابوالنصر فتحعلیشاه قاجار خلد الله ملكه ، بمسزم تسخیر و تدمیر فرقه ضاله اوزبکیة ماوراءالنهر از دارالخلافة تهران شقه گشا گردیده این مكان دلفروز مخیم خیام ظفر انجام پادشاهی شد ، رای

صواب نمای پادشاهی تعلق پذیر گردید که در این منزل ارم مماثل عمارتی ساخته آید که راه روان را از تاب آفتاب پناه و اررنج راه آرامگاه باشد و وقف صحیح شرعی نمودند این عمارت دلکشا را بسر کار فیض آثار حضرت صاحب الامر صلوات الله علیه و علی ابائمه الطاهرین فی سنه ۱۲۱۷ هـ . د تاریخ منظوم این است :

آسمان او را مطیع و روزگار او را دلیل
چشم گردونش نظیر و دیده عقلش عدیل
بر بقای دولت او ، عدل او محکم دلیل

خسرو انجم حشم فتحلیشه آنکه هست
آن شهنشاهی که در نظم جهاننداری ندید
دولت از عدلست باقی، منت ایزدرا که هست

همت او رزق مخلوقات را آمد کنیل
پادشاهی دل قوی ، از یاری رب جلیل
شد زقیض مقدمش این چشمه رشک سلسبیل
از همایون حکمش این دلکش بنای بی بدیل
این منقش قصر زنگاری اگر بر چهره نیل
«این بنا قصر جنان وین چشمه آب سلسبیل»

این ساختمان که دارای اطاقها و درگاههای متعدد است بی شک دارای درو پنجره‌هایی
پرازش بوده که در گذشته بوسیله اشخاص ر بوده شده. بچشم خود دیدم افرادی را که از یک
طرف در یکی از اطاق های این بنا استراحت میکنند و از طرف دیگر برای پختن غذا چوب
های سقف اطاقها را شکسته و بعنوان «هیزم» از آن استفاده میکردند .

۲ - مسجد فتح‌علیشاه که در قسمت غربی محوطه چشمه‌علی واقع و از خشت و گل ساخته
شده و سفیدکاری گردیده است . بنای این مسجد بسیار ساده و بی پیرایه است ، مساحت زیر
بنای آن بدستنی معلوم نیست اکنون سه ایوان دارد که ایوان وسط بعنوان آشپزخانه و
احیاناً نشیمن گاه مسافرین مورد استفاده قرار میگردد و دو ایوان طرفین نیز بعنوان انبار
و در آمده است .

محراب ساده این مسجد در ایوان وسط واقع و دو سنگ که شامل وقف‌نامه و تاریخ
منظوم بنای مذکور میباشد در طرفین بالای آن نصب شده است . این دو سنگ از حیث جنس و
خط شبیه سنگ‌های قصر فتح‌علیشاه میباشد ولی از جهت آنکه هر یک شامل ده سطر است، درازای
آن‌ها در حدود بیست سانتیمتر از سنگ های فوق‌الذکر بیشتر است . وقف‌نامه مسجد فتح‌علیشاه که
تا کنون در هیچ‌یک از کتابها از آن ذکری به میان نیامده و نگارنده شخصاً از آن صورت برداری
کرده است بدین شرح است :

«در هنگامی که موکب همایون اعلیحضرت قدر قدرت کیوان رفعت، خورشید طلعت ،
رشید فیروز تخت آسمان بخت ، قهرمان‌الماء والطين ، ظل‌الله فی الارضین ، ابونصر فتح‌علی-
پادشاه قاجار خلدالله ملکه ، باستخلاص اسرای ایران از قید و زنجیر قوم ضلالت نشان از
دارالسلطنه تهران حرکت فرمود . این منزل دل‌افروز بهجت‌اندوز مضرب خیام‌سپهر احتشام
گردید طبع شاهنشاهی مقتضی گردید که مسجدی در این مکان بهشت نشان ساخته و پرداخته
و ثواب آنرا ... نمودند بروح کثیر الفتوح ابای کسری نشان خلدآشیان واجداد عدالت‌بنیان
جنت مکان خود فتح‌علی‌خان و محمد حسن‌خان و حسینقلی‌خان و محمدشاه قاجار طاب‌الله -
ثراهم که عبادت‌کنندگان بعد از ادای فریضه یاد نمایند (۱۲۱۷)» .
تاریخ منظوم:

قضا امر و قدر نهی و سپهر اورنگ و فرافسر
براه موکب اورو ، بخاک درگه او سر
زبند وجود او باشد، چو خاره خوارسیم‌وزر
بتسخیر بخارا بر کشید از ملک ری لشکر
وز آن فرخنده آمد طبع شاه معدلت گستر

شاه فرخ لقا فتح‌علیشاه آنکه میباشد
شهنشاهی که میسایند شاهان جهان هر دم
ز قهر و مهر او باشد عیان در باغ خار و گل
خلاصی تا دهد جمله اسیران مسلمان را
چو این زینبده منزل شد ، مفر موکب شاهی

مقرر داشت تا برپا شود این مسجد عالی قرار از دل برد محراب آن اصحاب تقوی را محقر با علو طاق آن ایوان کسراوی ز سقف عالیش گاو فلک را کوه بر کوهان غرض چون شد تمام از بهر تاریخش «هما» گفتا این اشعار و همچنین منظومه مربوط بتاریخ بنای قصر فتح علیشاه از اشعار میرزا صادق وقایع نگار متخلص به «هما» میباشد. متأسفانه وسیله عکس برداری مجهز به وسائل فنی مربوطه نبود تا بتوان از این سنگها که در قسمت تاریک و دود گرفته ای قرار داشت، تصاویری تهیه کرد و نمای عمومی مسجد نیز جالب و قابل عکس برداری نبوده است.

۳ - ساختمان دیگری در قسمت جنوب محوطه چشمه علی در کنار نهر آب قرار دارد که حالیه منهدم گردیده و فقط قسمتی از دیوارهای نمای جنوبی و درگاه ورودی آن که در جانب مذکور واقع شده، باقی مانده است. این بنا که از خشت و گل ساخته شده و سفیدکاری بوده در ساختمان آن سلیقه‌ای خاص دخالت داشته و از زیبایی مخصوصی برخوردار بوده است. مدرکی که معلوم سازد بنای مزبور در چه تاریخی ساخته شده در دست نیست ولی بعقیده نگارنده باید مربوط به زمان آقامحمد خان قاجار باشد. ضمناً متذکر میشود که این ساختمان تا کنون بعلت دور بودن از جاده و محل دریاچه چشمه علی، از نظر اکثر واردین پنهان بوده، ولی حالیه در مسیر جاده دامغان به «کلاته» قرار گرفته است.

۴ - ساختمان قلعه مانند نیست در قسمت غربی که برفراز تپه‌ای قرار گرفته است. این بنا و متعلقات آن از سنگ و گل و خشت ساخته شده و بشکل مستطیل میباشد و هر چهار گوشه آن دارای برجهای دیده بانی بوده و ساختمان‌هایی نیز داشته است که حالیه جز چهار دیوار اصلی بنا بقیه ویران شده و آثاری از آنها مشاهده میشود. این قلعه که در ورودی آن در جانب جنوب قرار دارد، محتمل است که از آثار عصر «قاجاریه» باشد و جایگاه نگهبانان بوده است.

از دوران سلطنت آخرین پادشاهان قاجاریه به بعد به ابنیه چشمه علی توجهی نشده و این ساختمانها رو بویرانی میرفت، و بطوریکه نقل میکنند مرحوم «استاد ابراهیم برناکی»، کدخدای قریه «آستانه» که ضمناً تولیت چشمه علی را نیز عهده دار بود، در زمان سلطنت اعلی حضرت رضاشاه کبیر طی عریضه‌ای از پیشگاه آن پادشاه ترقی خواه تقاضای جوهی جهت تعمیر و مرمت ابنیه مذکور میکنند که با وجوه مرحمتی همایونی تعمیراتی در کلیه قسمت‌ها صورت میگردد ولی بعدها بواسطه فوت متولی مذکور بار دیگر این ابنیه فراموش شد و در نگهداری آن اقدامی نشد تا به وضع فعلی در آمد.

در عصر حاضر که خوشبختانه برای تعمیر و نگهداری آثار و ابنیه قدیمی درسراسر کشور عملیات اساسی و مفیدی انجام شده است، متأسفانه باید گفته شود که مرجعی نیست تا در مورد نگهداری ابنیه چشمه علی اقدامی بعمل آورد.

هم اکنون اگر شخص خیری همت نماید، میتواند این مکان را بصورت یکی از نقاط

خوش منظره و تفرجگاه کم نظیر در آورد، مخصوصاً که طبیعت نیز طراوت و صفای خاصی بدان بخشیده است و انسان وقتی که در تابستان به محوطه این چشمه وارد میشود و در مقابل چنین آب صاف و خوشگوار و درختان «چنار» چندین ساله و سربلک کشیده که بردریاچه و جوانب آن سایه گسترده و منظرهٔ بدیعی بوجود آورده اند، چنین ساختمان هائی را به چنان وضعی مشاهده میکند، برآستی که غرق در تأثر میشود.

بسیار بجا خواهد بود که مسئولین محترم «انجمن آثار ملی» مخصوصاً جناب سپهبد آقاولی که خیراندیشی ایشان زبانه زد همگان است، همتی فرمایند و برای تعمیر و احیای موقعیت گذشتهٔ چشمه علی و وابستهٔ آن اقدامی بعمل آورند. البته بادر نظر گرفتن این موضوع که چشمه علی و نواحی مجاور آن نظیر: قلعهٔ کوه «مهرنگار» و قلعهٔ «منصور کوه» (که بیماری خداوند در آینده تصاویر و شرح مربوط به آن تهیه خواهد شد)، همه ساله مورد بازدید عدّه زیادی از علاقمندان قرار میگردد نه تنها میتوان مخارجی که در این کار مصرف میشود بتدریج از خود مردم وصول کرد، بلکه منبع درآمدی نیز برای آینده خواهد بود. امیداست این موضوع مورد توجه جناب ایشان قرار گیرد.

مجلهٔ یغما. برای این که گوش به حرف حساسی شما بدهند، خوب شخصیتی را جستید، تیمسار آقاولی از بس خوب است و نجیب است و بی نظیر است حرفش همه جا در رودارد. می تواند دستور تعمیر و نگاهبانی محل را بدهد و می تواند با شرایط نگاهبانی، عمارات و ابنیه و درخت های قوی؛ اراضی مزروعی اش را بطور مزایده بفروش رساند. به هر صورت محل بدین مرغوبی و زیبایی را بی فایده افکندن و وا گذاشتن سزاوار نیست.

بیاد مرحوم سرور گویا اعتمادی

ادیب فقید افغانی

برفت از جهان سرور خوش مقال که گفتارش از سر هم میرد هوش
رفیقی مهین پایه و دیر پای شفیقی گرانمایه و زود جوش
بسوی جنان از جهان رخت بست قضا از جمعی خواند ویرا بگوش
ز رنجوری تن بسی رنج برد که بیماریش کرد بی تاب و توش
چو پیمانہ لبریز گشتش بکرد ز جام اجل آخرین جرعه نوش
در آن دم که گویا فرو بست لب برآمد ز دلهای یاران خروش
بتاریخ آن سرور اهل فضل فروخواند در گوش جانم سروش
سخن سنج گویا چو خاموش گشت سخن گفت: «گویای من شد خموش»
احمد گلچین معانی ۱۳۸۷